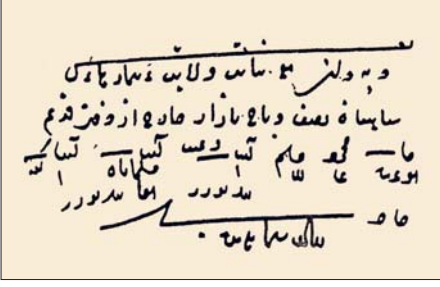

TEPEDELEN

Tepedelen'in 926 (1520) yılındaki nüfus icmalini gösteren tahrir kaydı (BA, TD, nr. 94)

üzerinde kurulmuştur. Ancak arkeolojik kazılar esnasında Osmanlı öncesi döneme ait herhangi bir kalıntıya rastlanmamıştır. Kasabanın Arnavutça isminin Türkçe Tepedelen'den geldiği açıktır. Buranın tarihi savaşçı dağ kabilelerine karşı verilen sürekli çarpışmalarla doludur.

926 (1520) tarihli tahrir kayıtlarına göre Tepedelen'de bir kadı bulunmakta olup nüfusu yirmi yedi hıristiyan, üç müslüman hânesinden meydana gelmekteydi. Tepedelen Kalesi'nde bir dizdar ve kethüdânın idaresinde 183 muhafız görev yapıyordu. Bu durum dağlık bölgenin kontrolü için askerî bir üs görevi yapmasından kaynaklanıyordu. Nitekim aynı tarihte yakınındaki Skrapar kasabası 105 müslüman, 205 hıristiyan sivil nüfusa sahipti, fakat burada bir dizdarla otuz muhafız bulunuyordu. Diğer yakın kasabalardan Premedi (Përmëti) aynı durumdaydı (208 hâne hıristiyan, bir dizdar, on muhafız). Tepedelen'in en ayrıntılı tasvirini 1081 (1670) yılında kasabayı ziyaret eden Evliya Çelebi yapmıştır. Onun verdiği bilgiler kasabanın 1520'lere nisbetle büyük bir gelişme gösterdiğine işaret eder. Buna göre Tepedelen, bir kadı ile Arnavutluk'un yüksek tepelerindeki âsilere karşı mücadele işiyle görevli, emrinde 100 asker bulunan bir voyvoda tarafından yönetilmekteydi. Kalede askerler için ayrılmış kırk küçük ev vardı. Sursuz şehirde ise 200 ev, altı dükkân ve bir cami mevcuttu. Evliya Çelebi, Tepedelen'in fethini Gedik Ahmed Paşa'ya nisbet etmektedir ki bu doğru değildir. Kalenin ölçüsü ve çevresiyle ilgili bilgi de (600 adım) abartılıdır.

Tepedelen, XVIII. yüzyılın sonlarında ve XIX. yüzyılın ilk yıllarında bölgede yarı bağımsız vali olarak hüküm süren, Arnavutluk'un güneyini ve Yunanistan'ın ana bölümünü idaresine alan Tepedelenli Ali Paşa'nın doğum yeridir. Ali Paşa burada yak-

laşık 400 m. uzunluğunda büyük bir kale yaptırmıştır. 1820'de tamamlanan kale II. Bayezid yapısıyla birleşmiştir. Uzun kitâbesi Vezir Kapısı'nın üzerinde bugüne ulaşmıştır. Bölgeyi ziyaret eden İngiliz seyyahı William M. Leake, Lord Broughton ve İngiliz romantik şairi Lord Byron kaleden övgüyle söz eder. Byron, Tepedelen'deki Ali Paşa Konağı'nda misafir kalmış, meşhur "Childe Harold"unda buranın ilginç bir tasvirini yapmıştır.

Tepedelen'in son dönemine ait en ayrıntılı bilgi 1306 (1888-89) yılına aittir. Bu dönemde kasabada 1800 nüfus, otuz dükkân ve iki cami mevcuttur; biri Sultan II. Bayezid, diğeri Ali Paşa tarafından yaptırılmıştır. Ayrıca burada bazı tekkeler ve Vjosë nehri üzerinde birçok defa yıkılan taş köprü bulunmaktaydı. Ali Paşa Konağı'nın kalıntıları hâlâ ayakta. Tepedelen kazası dörtte biri hıristiyan olan 20.000 nüfusluk altmış altı köy içermekteydi. Bölgenin dağlık yapısı sebebiyle ziraat sadece nehir boyu uzanan küçük düzlüklerde mümkündü. Nüfusun başlıca geçim kaynağı Evliya Çelebi'nin de zikrettiği gibi keçi ve koyun yetiştiriciliğiydi. Bunların yünlerinden bölgenin ana üretimi olan abâ ve çuval dokumacılığı yapılmaktaydı. Osmanlılar 1912 yılı sonunda Tepedelen'i ve bütün Arnavutluk'u kaybettiler. 1914'te Zografos'un Yunan çeteleri, Tepedelen civarındaki köylerin çoğunu yakıp yıkarak bölgenin Yunanistan'a ilhakını sağlayınca kadar pek çok müslüman öldürdüler. 1920 Temmuzunda İtalyan askerleri tarafından işgal edilen Tepedelen Kalesi köylülerden oluşan Arnavutluk askerlerince kuşatıldı. II. Dünya Savaşı'nda Tepedelen ve civarı büyük ölçüde hasar gördü, her iki cami ve taş köprü yıkıldı. Ayakta kalan büyük kale 1960'lı yıllarda onarım görmüştür.

BİBLİYOGRAFYA :

Oruç Beğ Tarihi: Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım (haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2007, s. 151; Hoca Sâdeddin, *Tâcüt-tevârih*, İstanbul 1280, II, 71; Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi in Albania and Adjacent Regions: Kosovo, Montenegro, Ohrid* (trc. ve nşr. R. Dankoff – R. Elsie), Leiden 2000, s. 93-97; J. Godart, *l'Albanie en 1921*, Paris 1922, s. 266-268; *Guide d'Albanie* (ed. A. Buda v.dğr.), Tirana 1958, s. 308-310; Fr. Babinger, *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante*, München 1966, II, 63-64; *Historia e Popullit Shqiptar* (ed. Selim Islami – K. Frashëri), Prishtinë 1979, I, 404-405; M. Kiel, *Ottoman Architecture in Albania, 1385-1912*, İstanbul 1990, s. 243-248; Skender Bejko, "Kalaja e Tepelenës", *Monumentet*, sy. 2, Tirana 1971, s. 103-112; *Kâmûsü'l-a'lâm*, III, 1626; "Tepelena", *Fjalor Enciklopedik Shqiptar*, Tiranë 1985, s. 1084-1085.

MACHIEL KIEL

TEPEDELENLİ ALİ PAŞA

(ö. 1822)

Yanya valisi.

Kökene gibi doğum tarihi de tartışmalı olup Yanya'nın kuzeybatısında yer alan Tepedelen'de muhtemelen 1740 veya 1744'te dünyaya geldi. Döneminde yazılmış bazı kaynaklarda tarihin 1750-1751 olarak gösterilmesi dikkat çekicidir (Holland, s. 109; De Beauchamp, s. 23). Atalarının XVII. yüzyılda Kütahya'dan göç etmiş Nazif isminde bir Mevlevî dervişine dayandığına (Ahmed Müfid, s. 32; Remérand, s. 9) veya Yıldırım Bayezid zamanındaki Arnavutluk seferine katılıp orada yerleşen Anadolu kökenli Türk fâtihterinden geldiğine (İbrahim Manzour Efendi, s. 4; De Beauchamp, s. 24) dair bilgilerin doğruluğunu araştırmak mümkün olmamakla beraber tercih edilen üç tuğlu paşalık beratında kendisinden Anadolu Ali diye bahsedilmektedir. 1805'te Mısır valiliğini elde eden Kavalalı Mehmed Ali Paşa gibi bu dönemde devlet kuracak kadar güç kazanan âyanların böyle olmasa dahi köken bakımından Anadolu'dan göç etmiş ailelere mensup bulunduğu vurgulanması ayrıca önemlidir. Aile kendini eski müslümanlardan saymaktaydı (De Beauchamp, s. 24). 1717'de Venedik savaşı esnasında Korfu seferinde şehid düştüğü belirtilen büyük babası Muhtar Bey ve babası Veli Paşa, Tepedelen mütesellimliğini ellerinde tutmuşlardır. Hayatı komşularıyla mücadele ile geçen Veli Paşa, 1753'te kırk beş yaşında öldüğünde Ali on üç-on dört (İbrahim Manzour Efendi, s. 6; De Beauchamp, s. 27) veya on beş-on altı (Holland, s. 109) yaşlarında. Annesi Esmihan Koniçe Arnavut beylerinden Zeynel'in kızıdır. Mütehakkim kişiliğiyle annesinin büyük ölçüde etkisinde kalan, onun kurnazlığını ve zekâsını, babasının sert mizacını tevarüs eden Ali'nin gençliği de akrabalarıyla mücadele içinde geçti. Bu sebeple aile 1770'te Tepedelen'den 18 mil uzaklıkta bulunan Gardiki'ye kaçmak zorunda kaldı. Ali önceleri derbendler başbuğu Kurt Ahmed Paşa'nın himayesine girdi, onunla bozuştığında Delvine mutasarrıfı Kaplan Paşa'ya intisap etti ve onun Ümmü Gülsün (Ahmed Müfid, s. 42) yahut Emine (İbrahim Manzour Efendi, s. 9; De Beauchamp, s. 61) adındaki kızı ile evlendi (1768); ancak daha sonra Kaplan Paşa'nın aleyhinde ve idamına yol açan gelişmelerde rol oynadı. Delvine mutasarrıfı Mustafa Paşa'nın eşkiya tarafından katli üzerine mir-i miranlıkla paşanın ye-

rine getirildi (Şevval 1198 / Ağustos 1784). Delvine ile birlikte Yanya'ya mutasarrıflık göreviyle ilk tayini 1199'da (1784-85) olduysa da eski mutasarrıfın yerinde bırakılması gerekli görüldüğünden tayin iptal edildi.

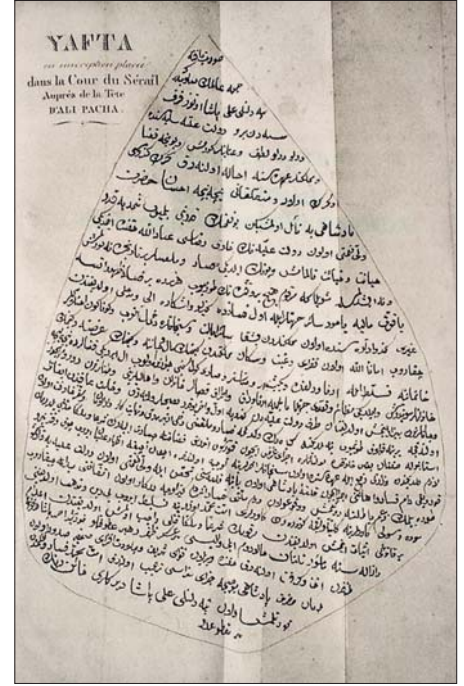
Safer 1200'de (Aralık 1785) Tırhala mutasarrıflığına getirildi ve aynı yılın nisan ayında buna ilâveten Kurt Ahmed Paşa'nın vefatıyla (1784) boşalan, Tesalya-Epir dağ geçitlerinin güvenliğiyle vazifeli derbendler başbuğluğuna tayin edildi. Ocak 1787'de eşkiyadan arındırma bahanesiyle kuvvet sevkettiği, otuz üç yıl idaresinde kalacak olan Yanya sancağını elde etti. Cemâziyelevvel 1202 (Şubat 1788) Avusturya savaşı sebebiyle iki tuğlu paşa olarak 4000 yaya ve atlı askerıyla mehter çaldırıp orduya katıldı (Zaîmzâde Mehmed Sâdık, s. 49). Güçlü bir konuma sahip olduğu, sadrazam tarafından Belgrad yörelerinde görevlendirilmek istendiğinde Rumeli Valisi Süleyman Feyzi Paşa'nın maiyetine girmeyi kabul etmediğini söylemesinden anlaşılmaktadır. Bu görevi daha sonra sadrazamın ricası ve ısrarı karşısında kabul ederek Ramazan 1202'de (Haziran 1788) yola çıktı (a.g.e., s. 54). Aynı yıl derbendler paşası tayin edildi (De Beauchamp, s. 47). Pançova (Pančevo) harekâtına katıldı, savaşın sonlarına doğru Maçin muharebesinde (1791) yararlılık gösterdi. Savaş esnasında Sırp'ların isyan etmesini önlemekle beraber bölgede zorla hâkimiyet kurmak istemesi ve bu amaçla bazı tertipler içine girmesi hoşnutsuzluğa yol açtı.

Savaşın ardından büyük bir mesele halinde devleti yıllarca uğraştıracak olan dağlı eşkiyasının tenkilinde ve bunların içinde yer alan Arnavutlar'ın dağıtılmasında Ali Paşa'nın ve derbendler nazırı tayin edilen oğlu Veliyyüddin Bey'in yardımları görüldü (1792-1794). Vidin'de isyan eden Pazvandoğlu'na karşı yapılan askerî harekâta (1798) 15.000 askerle katıldı. Bu münasebetle kendisine üç tuğlu paşalık (Hol-

land, s. 107, 111) ve "sultanın aslanı" lakabı verildi (İbrahim Manzour Efendi, s. 140; De Beauchamp, s. 90). Aynı dönemde devletin içinde bulunduğu zafiyet bölgedeki sancakların mahallî güçler tarafından âdetâ yağmalanmasına ve bunların birbiriyle açık mücadele içine girmesine yol açmaktaydı (Özkaya, s. 57). Bu gelişmelerin neticesinde büyük oğlu Muhtar Bey'e Eğriboz ve Karlı-ili sancaklarının verilmesi, Veli'nin de mîr-i mîran yapılması ile nüfuz sahası ve gücü büyük ölçüde arttı (Cevdet, VI, 306). Ali Paşa, Güney Arnavutluk-Epir dağlık kıyı bölgelerinde yaşayan hıristiyan Sulyotlar'a karşı bunların tamamen imhasıyla neticelenen kanlı bir mücadeleye girişti (1788-1800). Batı'da Ali Paşa'nın keyfî idaresine baş kaldıran kahramanlar diye takdim edilen Sulyotlar'ın, Adriyatik dağlık bölgelerinin denetim altında tutulmasıyla ilgili genel devlet politikası uyarınca kontrol altına alındıkları açıktır (Şakul, s. 120, 121, 316).

1791'de Rus-Avusturya-Osmanlı savaşı esnasında Rusya ile ilişkilere girdi ve Yanya'da bir Rus konsolosluğu açılmasına izin verdi. Haziran 1791'de savaş sonunda müstakil bir hükümdar olarak tanınması ve çarın koruması altında bulunması şartıyla Rusya'ya bir ittifak projesi teklif etti. Buna göre Rusya bölgedeki İslâm inancına saygı gösterecek ve çeşitli üslerde düzenli askerî birlikler yerleştirerek idaresi altındaki topraklarda hüküm sürmesine katkı sağlayacaktı. Ali Paşa da Grek-Ortodoks ahalîye Türk-müslüman halkla eşit muamelede bulunmayı, karışık askerî birlikler kurmayı tekeffül edip güvence olmak üzere oğullarından birini çarın sarayına rehine yollamayı kabul etmekteydi. İttifak gerçekleşme noktasına gelmemekle beraber Ali Paşa'nın, Rus ve Avusturya ile bu anlamda temasları olan İşkodralı Kara Mahmud Paşa gibi Bâbîlî'yi baskı altında tutmaya çalıştığı anlaşılmaktadır (Bartl, s. 78-79).

Venedik'in ortadan kalkmasıyla (Ekim 1797) bölgede değişen siyasî durum Ali Paşa'nın konumunu önemli ölçüde güçlendirdi. Başta Korfu Fransa'nın eline geçen Venedik denizindeki adalara ve Adriyatik sahillerindeki bazı yerlere (Preveze, Butrinto, Voçina, Parga = Nevâhir-i Erbaa) göz dikti. Gerekli askerî önlemleri almaya ve bir deniz gücü oluşturmaya çalıştı. Osmanlı-Rus müttefik donanmasının adaların zaptına yönelmesi sırasında (1799) Nevâhir-i Erbaa'nın ele geçirilmesi işi Ali Paşa'ya havale edildi. Ali Paşa, Butrinto'yu

Tepedelenli Ali Paşa'nın yaftası (R. Walsh, *Voyage en Turquie et à Constantinople*, Paris 1828, s. 322)

zaptetti ve kendisine bu münasebetle vezâret rütbesi verildi. Yörenin Ali Paşa'nın eline geçmesi çevre halkını dehşete düşürdü (Şakul, s. 117 vd.). Zilkade 1216'da (Mart 1802) dağlı isyanıyla uğraşmak üzere Rumeli valiliğine getirildi ve dağlıların te'dibinde başarı kazandı (Özkaya, s. 80). Sert idaresi ve aleyhine oluşan muhalefet yüzünden ertesi yıl azledildi. Tırhala'nın da kendisine tevcih edilmesinden ötürü (Kasım 1803) etkinliği daha da artan Ali Paşa'nın karşısında Rumeli valiliğine İşkodra mutasarrıfı İbrâhim Paşa getirildi. Eylül 1807'de oğlu Veli'ye Mora valiliği verildi, derbendler başbuğluğuna da kendisine havale edildi.

İmparatorluğun Adriyatik denizine açılan önemli bir bölgesini elinde tutan Ali Paşa dış siyasetin yarattığı fırsatlardan faydalanmaya çalıştı ve bağımsız bir prens gibi hüküm sürerek özellikle 1811'de gücünün doruk noktasına ulaştı. Yabancı devletlerle iş birliği yaptı, bu arada Napolyon Fransası ile ilişkilerini geliştirdi. 1806'da Yanya konsolosluğuna tayin edilen Ch. H. L. Pouqueville'in çalışmaları kendisinin silâh ve para ile desteklenmesini sağladı. Ali Paşa'nın bağımsız bir hükümdar edasıyla, adamlarından aslen bir İtalyan papazı olan mühtedi Mehmed Efendi'yi Tilsit'e çarla görüşmekte olan (1807) Napolyon'un

Tepedelenli Ali Paşa (İbrahim Manzour Efendi, *Mémoires sur la Grèce et l'Albanie*, Paris 1827)

TEPEDELENLİ ALİ PAŞA

nezdine elçi sıfatıyla göndermesi bu irtibatın boyutlarını gözler önüne serer. Bununla beraber Venedik adaları Fransa'ya bırakıldığından umulan yakınlık oluşmadı. Yine Yanya konsolosluğuna gönderilen William M. Leake vasıtasıyla İngiltere'nin de yardımını sağlamaya teşebbüs eden ve Londra'ya Seyyid Ahmed Efendi adında bir elçi yollayıp (1809) özellikle silâh satın almak için görüşmelerde bulunan Ali Paşa'nın (İbrahim Manzour Efendi, s. 54) bu adaları ele geçirmeye çalışması iki taraf arasında düşmanlığa yol açtı. Osmanlı-Rus (1806-1812) ve İngiliz (1807-1809) savaşı esnasında Preveze ve Voçina'yı ele geçirdi. Parga İngilizler'e teslim oldu ve Ali Paşa'nın idaresine ancak 1819'da terk edildi.

Ali Paşa'nın Berat ve Avlonya'yı zapt ederek (1810) aradaki hısımlığa rağmen İbrâhim Paşa'yı saf dışı bırakması, Berat idaresinin eski mutasarrıfına iadesi emrini, Ruslar'a karşı savaşmak için orduya iltihak etmesiyle ilgili emri dinlememesi ve Berat'ı kendiliğinden oğlu Muhtar Paşa'ya tevcih etmesi II. Mahmud'un derin infialine yol açmakla beraber sefere katkıda bulunabileceği beklentisiyle kendisine tahammül edilmekteydi. Mora valisi olan küçük oğlu Veli Paşa'nın kötü idaresi yoğun şikâyetlere yol açmaktaydı. Berat'ı ele geçirmesi İstanbul'da iyi karşılanmadıysa da dönemin fevkalâde şartları sebebiyle tasvip edildi (Cevdet, IX, 198; *Tepedelenli Ali Paşa*, trc. Ali Kemal Aksüt, s. 157).

II. Mahmud'un merkezî otoritenin sağlanması amacıyla mahallî güçleri ortadan kaldırmayı hedefleyen siyaseti, yarı müstakil bir tutum içinde her geçen gün bir tarafa saldırmakta ve yayılmakta olan Ali Paşa'nın ortadan kaldırılmasını kaçınılmaz duruma getirmekteydi. Merkezde önemli bir konumda bulunan, çeşitli hesap ve entrikaları dengeleri değiştiren Nişancı Hâlet Efendi ile arasının açılması Ali Paşa'nın sonunu getirdi. Ali Paşa derbentler başbuğluğundan ve oğlu Veli Tırhala paşalığından azledildi (Mart 1820). Çeşitli yerlerde mevcut sayısız çiftliklerindeki askerlerini geri çekmek şartıyla Yanya Ali Paşa'nın uhdesinde bırakıldı; ancak buna uymayacağı beklendiğinden harekete geçmek için kuvvetler hazırlandı ve Mora valiliğine tayin edilen Hurşid Ahmed Paşa bu işle görevlendirildi. Ayaklanmaya hazırlanan ve Rumlar'ın desteğini alan Ali Paşa bunlarla Yanya'da bir toplantı düzenledi (23 Mayıs 1820), kendi idaresinde bir Rum eyaleti kurulmasına tevessül etti. Bu amaçla Rumlar'a para ve silâh yardımında bulundu (Ahmed Müfid, s. 156; *İA*, I, 346).

Bunun üzerine vezâreti kaldırılarak Yanya valiliğinden azledildi ve oğullarıyla birlikte Tepedelen'de zorunlu ikamete tâbi tutuldu. Bunu reddetmesiyle de fermanlı ilân edildi. Askerî harekât neticesinde Ali Paşa'nın hâkimiyeti altındaki yerler kısa zamanda ele geçirildi, kendisi de Yanya Kalesi'ne çekildi. Bu gelişme sonunda oğulları ve torunları teslim oldu. Ali Paşa'nın Yanya'da iki yıla yakın devam eden direnişi esnasında Rum isyanı genel bir yaygınlık kazandı. Hurşid Paşa kumandasındaki kuvvetler tarafından tamamen kısırlan ve teslim olması halinde hayatına dokunulmayacağı sözü verilen Ali Paşa göl üzerindeki Pandeleimon Manastırı'na sığındı ve İstanbul'dan gelecek son kararı beklemeye başladı. Hurşid Paşa yaptığı teklifin kabul edilmemesi üzerine idamına dair düzmece bir ferman tertip etti (Cevdet, XII, 32, 200 vd.). 14 Şubat 1822'de odasına girilerek gereği yerine getirilmek istendiğinde Ali Paşa buna silâhla mukabele etti ve çıkan çatışmada öldürüldü. Baş 24 Şubat'ta İstanbul'a getirildi (a.g.e., XII, 33; De Beauchamp, s. 354-356). Suçlarını ifade eden bir hafta ilişirilmiş olarak (yafıt metni ve resmi için bk. Walsh, *Voyage en Turquie*, s. 321-323; Andréossy, s. 212-213; Cazacu, s. 347) teşhir edildikten sonra daha önce aynı âkıbete uğrayan oğulları Veli, Muhtar, Sâlih ve torunu Mehmed paşaların kesik başlarıyla birlikte Silivrikapı dışındaki mezarlığa gömüldü ve mezarlarına birer kitâbe konuldu (kitâbe metinleri için bk. Walsh, *Narrative*, s. 56-57). Ali Paşa'nın başsız cesedi Yanya'da Fethiye Camii haziresinde eşi Emine Hanım'ın yanına defnedildi. Devlet tarafından âsi ilân edilip kendisiyle uğraşılması yüzünden Mart 1821'de başlayan Yunan ayaklanmasının rahatça gelişme imkânı bulduğu, Ali Paşa'nın bu gelişmeyi kendi çıkarı için kullandığı, para ve silâh yardımlarında bulunarak isyanın çıkışını ve gelişmesini desteklediği idam yafıtında özellikle vurgulanmıştır. Ali Paşa devlete karşı Rumlar'la iş birliği içine girmekle beraber onun idamıyla, göz açtırmadığı ileri sürülen Rumlar'ın isyan fırsatını ele geçirdiği hakkındaki yaygın kanaatin doğru olmadığı açıktır.

Ali Paşa, dönemindeki birçok benzeri gibi devlet kurma yeteneğine sahip mahallî güçlerin en önde gelenlerinden biridir ve çok geniş bir bölgeyi idaresi altına almayı başarmıştır. İstanbul'da "kapı çuhadarı" adı altında bulundurduğu adamları vasıtasıyla başşehirden haber almakta, gönderdiği zengin hediye ve dağıttığı yüklü paralarla konumunu güçlü tutmaktaydı

(*Tepedelenli Ali Paşa*, trc. Ali Kemal Aksüt, s. 151). Eğitim durumu hakkında bir bilgiye rastlanmamakla beraber olayların içinde kendini yetiştirdiği bilinmektedir. Arnavutça dışında Rumca bilmekteydi (Holland, s. 126). Ancak 1787'de orduya geldiğinde Türkçe konuşmadığı ve bildiği kadarını da unuttuğu ortaya çıkmıştır (Zaîmzâde Mehmed Sâdik, s. 53). İdamı tarihinde oğulları Muhtar elli dört, Veli kırk dokuz, Sâlih yirmi iki; torunları Muhtar'ın oğulları olan Hüseyin yirmi altı, Mahmud on bir; Veli'nin oğulları olan Mehmed yirmi beş, Selim yirmi bir ve İsmâil on iki yaşındaydı (İbrahim Manzour Efendi, s. 231; Pouqueville, III, 433). Elli üç yaşındaki ikinci karısı Vasilissa 19 Mart'ta İstanbul'a gelmiş ve patrikhânedede saklanmaya çalışmıştır (Walsh, *Narrative*, s. 57). Daha sonra kendisine ve hazinedarına bir miktar maaş bağlanmış ve Bursa'da zorunlu ikamete tâbi tutulmuştur (BA, *HH*, nr. 502/24621). Veli ve Muhtar'ı nüfuzlu bir Arnavut ailesine mensup olan Berat paşası İbrâhim'in kızlarıyla evlendirmiştir (De Beauchamp, s. 61). Babasının siyahî hareminden Yûsuf (Paşa) adında bir kardeşi vardı (a.g.e., s. 275). Türk, Arnavut, Berberî askerleri, Türk zâbitleriyle vekilleri, Rum-yahudi sekreterleri, Rum tüccarları, Tatar ulakları, mükellef sarayında iç oğlanları ve köleleriyle kendisine misafir olan Lord Byron'ın da yazdığı üzere tam bir hükümdar gibi yaşamaktaydı (Holland, s. 123). Tepedelen'deki zengin döşenmiş sarayı 1818'de yapmakla beraber yerine yenisini yaptırmıştır (De Beauchamp, s. 285; Pouqueville, s. 362-370).

Ali Paşa güçlü bir askerî kuvvet oluşturmuştur. 7000'i dâimî olmak üzere ordusundaki asker sayısı 30-40.000'e ulaşmaktaydı. Ayrıca küçük bir donanma kurmuştu. Yönetimi altındaki bölgelerde nüfus 1,5-2 milyon tahmin edilmekte olup yıllık geliri 4-5 milyon kuruş tutmaktaydı (Holland, s. 114-117). Kendisinin dışında üç oğlunun 1817 yılı hesabıyla toplam gelirleri 7 milyon kuruşu (600.000 sterlin) bulmaktaydı (De Beauchamp, s. 270 vd.). İdamı altındaki bölgelerde Rumca resmî dil gibi geçmekte, Arnavutça günlük konuşma dili olarak kullanılmaktaydı; ancak bu dilin yazılı olarak da öğrenilmesini istemiştir. Yönetimde bir divan kendisine yardım etmekte, onayı olmadan hemen hiçbir şey gerçekleşmemekteydi. Eğitilmiş insanların varlığını siyasî ihtirasları için gerekli görmüş, çocuklarının eğitimiyle ilgilenmiş, özellikle halefi Sâlih'in Türkçe ve Yunanca öğrenmesine dikkat etmiştir. İtalya'ya ta-

lebe göndermiştir. Zosimca Rum Lisesi'nde 300 talebesi okumaktaydı. İncil'in Ge'ga ve Toska lehçelerine çevrilmesiyle kilisenin Arnavutça kullanımını yasağına karşı gelmiştir. Yanya'da iki medrese ile Arapça ve Türkçe öğretilen on dokuz sınıflı bir mektep açmıştır. Bu okullar yanında Bonila'da bir askerî okul bulunmaktaydı. Ordu masrafları 6 milyon kuruş (500.000 sterlin) tahmin edilmektedir. Çeşitli kalelerde 200 top ve askerî birlikler yerleştirilmiştir. İdaresi altındaki bölgelerde güvenlik önünde gelirdi; yaygın ve modern bir polis teşkilâtı bunu sağlamaktaydı. Kendisi genelde hiçbir şey yazmaz, okumaz, ancak hiçbir şeyi unutmaz ve gözünden hiçbir şey kaçmazdı.

Vermesini bilmeyen, hep alan bir şahsiyet olarak tavsif edilmesi mübalağa değildir (a.g.e., s. 273, 280). Ali Paşa'nın idamından sonra müsadere edilen, genelde pek temiz sayılmayan yollardan elde ettiği. Güney Arnavutluk, Kuzey Yunanistan ve Makedonya'nın bir kısmını kaplayacak şekilde geniş bir bölgede yaygınlık arzeden, feodal mülkiyete çevirdiği, arazinin verimliliğine göre genişlikleri 80-130 dönüm arasında değişen çiftliklerinin sayısı 950'den fazladır. İdamının ardından düzenlenen defterlerden zimmetindeki nakit para varlığının 2,5 milyon kuruşu aşığı anlaşılmış-

tır (BA, Defter, nr. 9761; HH, nr. 21024-A; ayrıca bk. Uzun, LXV/244 [2001], s. 1054 vd.). 1275'te (1858-59) yaşanan malî sıkıntı esnasında kendisine ait emlak içinde vaktiyle padişah adına zaptedilmiş olan Yenişehir çiftliklerinin satılmasına karar verilmesi bunların bir kısmının daha sonraki tarihlere kadar ayakta kaldığına işaret etmektedir. Yapılan bu satıştan 200 kese gelir sağlanacağı tahmin edilmekteydi (Hayreddin, II, 48). Modern Arnavut tarihçileri Ali Paşa'yı İskender Bey ile karşılaştırarak yüceltmekte ve bağımsız bir Arnavutluk kurulmasının öncüsü diye göstermektedir. Zamanında Avrupa'da "Yanya aslanı" sıfatıyla tanınmış, ismi etrafında efsaneler doğmuş, ölümünün ardından hakkında pek çok eser kaleme alınmış, bölgeye dair yazılan kitaplarda (Hughes, s. 108-329) veya genel Osmanlı tarihlerinde (Zinkeisen, VII, 253-289) kendisine geniş yer verilmiştir. 1824'te Albert Lortzing onun hayatını "Yanyalı Ali Paşa" adıyla yazdığı ilk operasında ebedileştirmiştir (Bartl, s. 80). Kendisi ve çocuklarıyla ilgili önemli bir evrak birikimi dört ciltlik bir külliyyat halinde yayımlanmıştır (bk. Arkheio Ali Paşa).

BİBLİYOGRAFYA :

H. Holland, *Travels in the Ionian Isles, Albania, Thessaly, Macedonia, Şc. during the Years 1812 and 1813*, London 1815, s. 107, 109, 111, 114, 117, 123, 126; Zaîmzâde Mehmed Sâdık, *Vak'a-i Hamidiyye*, İstanbul 1289, s. 49, 53-54; İbrahim Manzour Efendi, *Mémoires sur la Grèce et l'Albanie pendant le gouvernement d'Ali Pacha*, Paris 1827; R. Walsh, *Voyage en Turquie et à Constantinople* (trc. H. Vilmain – E. Rives), Paris 1828, s. 321-323; a.mlf., *Narrative of a Journey from Constantinople to England*, London 1831, s. 46-57; A. Fr. Andréossy, *Constantinople et le bosphore de Thrace*, Paris 1828, s. 212-213; Alph. de Beauchamp, *The Life of Ali Pacha of Jannina, Late Vizier of Epirus, Surname Aslan or the Lion*, London 1823; F. C. H. L. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, Paris 1820, III, 264-275, 362-380, 433; Şânizâde Mehmed Atâullah Efendi, *Tarih* (haz. Ziya Yılmaz), İstanbul 2008, II, tür.yer.; T. S. Hughes, *Travels in Greece and Albania*, London 1830, II, 108-329; W. Eton, *19. Yüzyılın Başında Osmanlı İmparatorluğu* (trc. İbrahim Kapaklıdere), İstanbul 2009, s. 235-236; Zinkeisen, *Geschichte*, VII, 227-228, 253-289; Cevdet, *Tarih*, VI, 306; IX, 198; X, 250; XI, 44-45; XII, 32, 33, 35, 200 vd.; Ahmed Müfid, *Tepedelenli Ali Paşa*, İstanbul 1324; Hayreddin [Nedim Göçen], *Vesâik-i Târihiyye ve Siyâsiyye Tetebbuâtı*, İstanbul 1326, II, 48; G. Remérand, *Ali de Tébelen: Pacha de Janina (1744-1822)*, Paris 1928; a.e.: *Tepedelenli Ali Paşa* (trc. Ali Kemal Aksüt), İstanbul 1939; Niyazi Ahmet Banoğlu, *Tepedelenli Ali Paşa*, İstanbul 1955; W. Plomer, *Yanya Sultanı Tepedelenli Ali Paşa* (trc. Murat Belge), İstanbul 1977; Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, Ankara 1983, s. 56-57, 61, 79-84, 93; P. Bartl, *Albanien*, Regensburg 1995, s. 77-80, 279-280; Hamiyet Sezer, *Tepedelenli Ali Paşa İsyanı*

(doktora tezi, 1995), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; K. E. Fleming, *The Muslim Bonaparte: Diplomacy and Orientalism in Ali Pasha's Greece*, Princeton 1999; Entela Muco, *Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa ve Emlakı* (yüksek lisans tezi, 2002), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Arkheio Ali Paşa, *Silloğî I. Khotzi* (ed. V. Panagiotopoulos v.dğr.), Atina 2007, I-IV; M. Cazacu, "Rezilane Ölüm: Kelle Uçurma ve Başların İstanbul'da Serğilenmesi (15.-19. yüzyıl)", *Osmanlılar ve Ölüm* (haz. G. Veinstein, trc. Elâ Güntekin), İstanbul 2007, s. 346-355; Kahraman Şakul, *An Ottoman Global Moment: War of Second Coalition in the Levant* (doktora tezi, 2009), Georgetown University, s. 69 vd., 120, 121, 144 vd., 316; *Paris'te Bir Osmanlı Seyyid Abdurrahman Muhib Efendi'nin Paris Sefirliği ve Büyük Sefaretnâmesi* (haz. Bekir Günay), İstanbul 2009, tür.yer.; Ahmet Uzun, "Tepedelenli Ali Paşa ve Mal Varlığı", *TTK Belleteri*, LXV/244 (2001), s. 1035-1077; M. Cavid Bay-sun, "Ali Paşa", *İA*, I, 343-348; H. Bowen, "Ali Pasha Tepedelenli", *EP* (ing.), I, 398-399.

KEMAL BEYDİLLİ

TERAKKÎ

(تَرَقِي)

Osmanlı Devleti'nde çeşitli idarî ve askerî görevlere gelirlerine ek olarak verilen tahsisat.

Sözlükte "ilerleme, yükselme; artma, çoğalma" anlamlarındaki **terakkî** kelimesi bazan bir görevden daha yüksek bir görev ve geçmeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Fakat daha çok bürokrasi terimi halinde devlet görevlilerinin gelirlerine yapılan zamları belirtir. Osmanlı bürokrasisinin malî kayıtlarında **izdiyâd** ve **ziyâde** kelimeleri terakkî ile eş anlamlı olarak yer almaktadır. Terakkî özellikle hazineden "mevâcib" veya "ulûfe" ismiyle maaş alan devlet görevlileriyle timar ve zeâmet sahiplerine verilen ek tahsisatı ifade etmektedir. Timarların "kılıç" adı verilen, eyaletlere göre 2000 ile 6000 akçe arasında değişen temel birimiyle zeâmetin 20.000 akçelik kılıç sayılan temel birimine zaman içinde yapılan zamlar terakkî veya **hisse** adıyla anılmıştır. Terakkî usul ve nizamlarla belirlenmiş bazı sebeplere bağlıdır. Sefer esnasında önemli hizmetleri görülen timar sahiplerine bu hizmetin önemine göre terakkî verildi. Koçî Bey, seferde düşmandan "baş ve dil" (bilgi verebilecek esir) getirilen timar sahibinin timarının 10 akçesine 1 akçe olmak üzere terakkîye hak kazandığını söyler. Eğer on beş kadar baş ve dil getirirse kendisine zeâmet verildi (*Risâle*, s. 25). Dirliğinden memnun kalmayan timar sahipleri bazan hile ile veya bahane bularak terakkî elde etme yoluna gi-

Tepedelenli Ali Paşa'nın metrukâtıyla ilgili kayıtlar (BA, HH, nr. 21024-A)

The image shows a page from a handwritten Ottoman financial record (defter). It contains several columns of text with numbers and names, likely representing land revenue, taxes, and expenses. The text is written in Ottoman Turkish script. There are several lines of text, some with numbers and some with names, indicating a list of items or transactions. The page is somewhat aged and has some ink bleed-through from the reverse side.